

Bölüm 7

ARTUKLU DEVLETİNİN KURUCUSU NECMEDDİN İLGAZİ M.S. 1105-1122: Necmeddin İlgazi Döneminde Mardin

Mardin kale dışında,günümüzün Artuklu ilçe'sini bir müdet valilik yaptığı Kūdūs planları'ndan esinlenerek kuran ve Bey'liğinin başkkenti yapan, Afrin Fatihi Necmeddin İlgazi Resmi ¹

Artuk Bey'in oğlu **Anadolu Fatih Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın torunu** Necmeddin İlgazi Bağdat Valisi iken Haçlılara karşı cihada katılmıştır. İlgazi 1105 senesinde Bağdat Valiliği'nden azledilince, Sokman(Sökmen) (MELİK UL CEBBAR EMİNÜDDİN) ve diğer kardeşleri gibi istikbalini Diyarbakır havalisinde olduğunu düşünüyordu. Amed, Erzen, **Hısın Keyfa, Hani ve Mardin bu tarihlerde eşkıyaların** mal ve can güvenliğini ortadan kaldırdığı bir dönemdir. Necmeddin İlgazi Bey sayesinde huzura kavuşturulmuştur.²

Kılıç Arslan'ın siyasi sahneden çekilmesi ve Sokmandan sonra diğer kardeşi Alp-Yaruk'un oğlu Yakuti'nin de ölmesi ona bu fırsatı verdi ve böylece, burada Artukluların yeni bir devleti daha kurulmuş oldu.

Bu beylik de İlgaziler veya Mardin Artukluları adını aldı. I. İlgazi Artukluların en mühim ve Haçlılar'a karşı cihat da en meşhur şahsiyeti oldu. Onun kurduğu bu hanedan üç asır (1108-1409) hüküm sürmekle Selçuklu devrinin en uzun ömürlü siyasi teşekkülü oldu³. Bu dönem, Mardin'in

¹ <https://turkiyeselcuklutarihi.wordpress.com/artuklu-beyligi/>

² İbnül'İ e-Ezrak, Tarih Meyyakarikin ve Amed,(Artuklular kısmının neşri:Ahmet Savran Erzurum 1991 s.32

³ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof.Dr.Osman Turan Ötügen Neşriyat A.Ş İstanbul-Ekim 2011 S.164

kale dışına taşan mahalleleri, sarayları, camileri, medreseleri, hanları hamamları, çarşıları ve pazaryerleriyle gerçek anlamda bir şehir haline gelişini ifade etmektedir. Necmeddin İlgazi Bey kale dışındaki ilk imar faaliyetlerini başlatan kişidir. Artuklular'ın kale dışında ilk imar faaliyetleri İlgazi beyle başlamıştır.

1110 yılın sonuna doğru İlgazi, Şam atabeyi Tuğtekin ve Halep Valisi Emir Lülü ile ittifak etmiştir. Antakya'yı savunan Haçlı komutanları olan Antakya Prensi Salernolu Roger, Kudüs Kralı I. Baodouin, Trablus Kontu Pons ve Urfa Kontu II. Baodouin ittifakına karşı İl gazi Bey, Selçuklu komutanı Pursuk'un yanında yer almış ancak savaşa girmemiştir.

Emir Lülü'nün bir komplo ile öldürülmesinden sonra İlgazi Mayıs 1117'de Halep'i ve Halep Emirliğini ele geçirmiştir.

Türk-İslam dünyasını tehdit eden bâtınilere karşı başarılı seferler yapmış ve haçlılara karşı da önemli direnişler göstermiştir.

Selçuklular, Haçlılar ile mücadelede en mühim kale ve merkez olan ve Türk-İslam ülkelerine hançer gibi saplanan Urfa'yı kuşatmakla işe başladılar. Fakat muhasara uzayınca dönüp Harran'ı kurtardılar. Mevdüd burasını İl-gazi'ye verdi. Haçlılar Harran'da bozguna uğradığı sırada Halep Meliki Rıdvan da bundan faydalanarak Antakya kontluğunun eline geçen kaleleri kurtardı. Bu savaşlar esnasında Ahlat şahı Sökmen'in ölümü Türk cephesini sarstı onun ölümü ile Muş'da hapse attığı Artuklu Belek de serbest kalıp amcası İl-gazi'nin yanına giderek cihada katıldı⁴.

⁴ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof.Dr.Osman Turan Ötügen Neşriyat A.Ş İstanbul-Ekim 2011 S.164

Türk cephesinin sarsılması üzerine Frenkler Rıdvan'a karşı taarruza girdiler. Mevdüd, İlgazi ve kahraman Belek Haçlıları 507/1113 senesinde bozguna uğrattıktan sonra esir ve ganimetler ile Şam'a döndüler. Cuma namazına giden Mevdüd Batıniler tarafından 507/1113 Ağustosunda şehit edildi ve bu cihat da yarıda kaldı.

Mathieu, Mevdüd'un ölümünde onunla arası açılan Suriye Atabeği Tuğ-tekin'in sorumlu olduğunu yazar. Sultan, Ak-sungur Porusuki'yi Mevdüd'un yerine tayin etti ise de İlgazi ile arası açıldığı için cihat da durdu.

İl-gazi'nin yeğeni ve kardeşi Behram'ın oğlu olan Balak Artuklular arasında parlayan bir genç idi ve amcası ile cihada katılıyor, kahramanlıklar gösteriyordu. Mevdüd'un ölümü üzerine haçlılar karşında ittifak bozulunca o da döndü ve kendisine yeni bir hâkimiyet sahası buldu. Sultan Mellikşah Diyar Bekir'i alıp Fahrüddevele Cehir'i buraya vali tayin edince oda Harput'u Çubuk Beye verdi.

Çubuk Bey 300 süvari ile gidip bu şehir ve vilayetin idaresine sahip oldu. Çubuk Beyin ölümünden sonra Harput oğlu Mehmed'n yönetimine geçti. Balak bey 1113 senesinde Harput ve Palu beldelerini alınca burada 28 yıl hüküm süren Çubuk beyliği nihayete erdi ve kendi beyliğini kurdu. 1114'de (sonradan Halep Emiri olacak) yeğeni Balak ile Selçuklu Musul valisi olan Aksungur el-Bursuki ile savaşa girişmiştir. Bu savaşta galip gelen İlgazi ve Balak Büyük Selçuklu Sultan'ının kardeşi Mesud'u esir alarak ele geçirmişlerdir. İlgazi ile Aksungur arasındaki ihtilaf mücadeleye dönüşünce Aksungur Şahabahtan bölgesi (Urfa-Amid arası) ve Mardin civarını istila edip İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı esir aldı. Aksungur Suruç ve Sumeysat havalisini de işgal etti.

Sultan tabiiyetinde bulunan Maraş Reisi Ermeni Gok-Vasil Aksungura itaat ediyordu. Ermeni Reisi 1114

(508) yılında ölünce karısı Franklere karşı Aksungur'dan kendisini himaye etmesini istedi. Aksungur Harput beyi Sungur'u Maraş'a gönderdi ve haçlıları bozguna uğrattı.

Aksungur da tekrar İlgazi'ye karşı harekete geçti. Fakat İlgazi Hısn Keyfa hükümdarı olan yeğeni Davud ile birlikte çok kalabalık bir Türken kuvveti ile Aksungur'u mağlup edip esir olan oğlu Ayaz'ı kurtardı.

Sultan Muhammed Tapar, Aksungur'un mağlubiyetine kızarak İlgazi'yi tehdit etti. İlgazi bey bu tehditten sonra Hums'a giderek Suriye Selçuklular'ı Atabeği Tuğtekin ile birleştirdi⁵. Sultan Muhammed Tapar artık asi durumunda bulunan İlgazi ile Tuğtekin'e karşı Hemedan Emiri Porsuk oğlu Porsuk'u, 1115 (H. 508, Ramazan) yılında Musul ve El-cezire kumandanlığına tayin etti.

Halep Selçuklu Meliki Rıdvan 1117 (511), İlgazi'yi davet etti. Haçlı istilaları ile Halep ve havalisi çok harap ve halk bitkin olduğundan onlar İlgazi'yi bir kurtarıcı olarak karşıladılar. İlgazi Alpleri ile Halep'e gelirken Aksungur'u da mağlup etti. Halep'e yerleşen İlgazi, haçlılara ve cihat davasına daha fazla yaklaştı. Bu suretle kudret ve şöhreti de arttı. Bununla beraber o yine Mardin'e dönerek oğlu Hüsameddin Timurtaş'ı Halep'e vali baraktı⁶.

Ertesi yıl Halep'e gelen İlgazi, Tuğtekin ile birlikte Haçlıları bozguna uğrattı. İl gazi daha sonra 1119 (513) senesinde, kendisine tabi olan Erzen ve Bitlis beyi Toğan Arslan birlikte, Türk askerleri ve gönüllülerden oluşan 40 bin kişi ile Antakya üzerine yürüdü. Bu şehrin kontu Roger de aynı sayıda bir ordu ile karşılarına çıktı. Antakya civarında haçlılar büyük bir yenilgiye uğratıldı ve imha edildi. Bu savaşta Roger de ölümler arasındadır. İlgazi birçok yerleri aldı ve denize kadar frenkleri takip etti.

⁵ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof.Dr.Osman Turan Ötüken Neşriyat A.Ş İstanbul-Ekim 2011 S.165

⁶ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof.Dr.Osman Turan Ötüken Neşriyat A.Ş İstanbul-Ekim 2011 S.167

Bu zafer İlgazi'nin şöhretini daha çok artırdı. İlgazi, büyük ganimetlerle önce Halep'e oradan da Mardin'e döndü. İlgazi Haçlıları şimalde de hezimete uğratıp Göksün'e kadar ilerledi ve buraları da kendi yönetimine aldı.

Bizans İmparatoru, İlgazi'ye elçi gönderip Avrupa'dan gemilerle mühim bir haçlı gücünün gelmekte olduğunu bildirdi⁷. Bununla beraber haçlılar Türkle'ye karşı taarruza cesaret edemediler ve İlgazi ile sulh yapmağa mecbur oldular.

İlgazi, Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden (1117) sonra oğlu Sultan Mahmud'a bağlı olarak münasebetlerini çok samimi bir vaziyete getirdi. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın yerine gelen Sultan Mahmud vaktiyle Ahlat Şahı I.Sökmen'e ait bulunan Meyyafarkin'u (Silvan) 1120 de İlgazi'ye verdi. Sultan Mahmud Gürcülerin başlayan ilerlemeleri dolayısıyla İlgazi'yi onlara karşı bir itaat etme seferine memur etti. Türkler'in idaresine girmiş olan Gürcülerin bir kısmı dağlık bölgeye çekilmişlerdi. İlgazi Bey, 28 Haziran 1119'da Tellu Afrin Muharebesi'nde Prens Salernolu Roger komutasındaki Antakya Prensiği ve haçlı ordularını imha etmiştir⁸.

Zamanının tarihçisi İbni Kalanış İlgazi Bey'in bu galibiyetini "En iyi galibiyetlerden biri olup geçmiş dönemlerde İslam ordularına Allah bu kadar iyi bir galibiyet ihsan etmemiştir" şeklinde tarihe not düşüyor. Bu savaştan sonra Antakya civarında bulunan Atharib, Zerdana, Sarmin, Ma'arrat al-Nu'man ve Kafr Tab şehirleri ve kaleleri tekrar müslümanların eline geçmiştir⁹. Bu savaştan sonra 26.Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah tarafından ismine ilave olarak Necmeddin ünvanını vermiş.

⁷ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof.Dr.Osman Turan Ötüken Neşriyat A.Ş İstanbul-Ekim 2011 S.166

⁸ Öztuna, Yılmaz, (1996) Devletler ve Hanedanlar Cilt:2, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 46

⁹ Smail, R. C. (1956 son baskı 1995) Crusading Warfare 1097-1193., New York: Barnes and Noble Books, ISBN 1-56619-769-4 (İngilizce) say.30

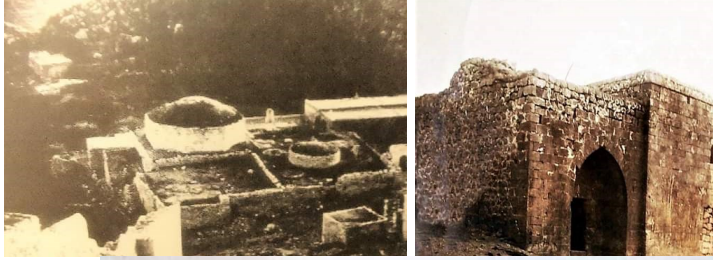
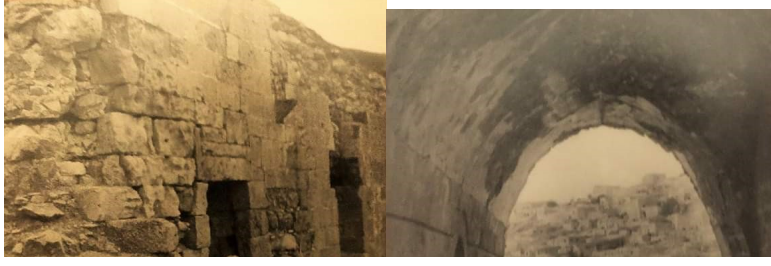
Urfa Kontu iken İlgazi ile çatışan ve sonra Kudüs Kralı olan II. Baodouin ve Antakya Prenslığı ve Trablus Kontluğu müttefik orduları ile İlgazi Bey'in kuvvetleri 14 Ağustos 1119'da bu defa Tellu Dânis Muharebesi'nde savaştı. Her iki tarafta pek çok kayıplar vermelerine karşın İlgazi Bey yönetimindeki Türk birlikleri galip gelmiştir¹⁰.

Ertesi yıl Necmeddin İlgazi Nusaybin'i eline geçirdi ve Urfa Kontluğu'na akınlar yaptı. Sonra dikkatini Doğu Anadolu'ya çekti. 1121'de haçlılarla barış yaptığı ve büyük bir ordu hazırlamaya koyuldu. O yıl Gence Sultanı ile birlikte, büyük bir ordu ile Gürcistan Krallığı'na hücumla geçti. Gürcistan Kralı olan IV. David ile yaptığı Didgori Muharebesi'ni kaybetti. Bu muharebe hakkında yazan hristiyan tarihçi Urfalı Matthew bu hristiyan galibiyetini çok abartılı bir şekilde vermiştir.

1122'de Necmeddin İlgazi Bey ve yeğeni Balak Urfa Kontu olan I. Joscelin'i mağlup edip esir aldılar. Necmeddin İlgazi 516'da (1122) Meyyâfâkirîn'de (Silvan) ölmüş, naaşı Mardin'e nakledilerek Camiu'l-Asfar (Sarı taşlı cami) denilen caminin haziresine defnedilmiştir. Mâristan'da medrese bitişik minaresiz bir küçük cami bulunmaktadır. Sarı Cami/Câmiu'l Asfar ise buranın 100 metre kadar doğusunda yer alan minareli camidir. Necmeddin İlgaz'inin Mardin'e bıraktığı şaheser eser'i Kardeşi Sokman "MELİK UL CEBBAR EMİNÜDDİN'NİN" adını vermiştir. Külliyesinin yanı sıra Mardin'de bakımsızlıktan harabeye dönmüş cami ve medreseleri onarmıştır. Necmeddin İlgazi Bey'in mezarının da

¹⁰ Mombert, J. I.. A Short History of the Crusades. s. 87

bulunduğu külliye, 1900 yılların başında bu eserlerin harap hali.

Artukoğullarından Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Sokman Bey'in İslami Künyesi (MELİK UL CEBBAR EMİNÜDDİN) olduğundan, Mardin'de bir bütün halinde (külliye) cami, medrese, hastane ve hamam yaptırmaya başlamıştır. Fakat bu külliye tamamlanmadan vefat etmiştir. Ölümü nedeniyle kardeşi Necmeddin bunları tamamlamaya muvaffak olmuş ve kadirşinaslık göstererek merhum kardeşinin ismini vermiştir. Bu eserler değişik zamanlarda Şeyh Eminüddin, Şeyh Emin Efendi, Emüniddin gibi isimlerle anılmaya başlanmıştır. Bugün de Mardin'de mevcut olan bu cami ve hamamın adı, Emüniddin Mâristan Camii ve Hamamı'dır. Mâristan denilen hastane harap olmuş ve ortadan kalkmış ise de cami, medrese ve hamam birçok kez tamir görmüş olmakla birlikte günümüze kadar gelmiş olup bakım onarımı zaman kaybetmeden yapılmalıdır.

Kâtip Ferdi, 944 (1537) yılında mâristanın harap olduğundan bahsetmektedir. Bu adada bulunan ve camideki şadırvanın suyunu da temin eden çeşmeye halen Mâristan Çeşmesi denilmektedir. Bîmâristan, zamanında fevkalade rağbet kazanmış; hatta Musul'dan buraya tedavi için hastalar gelir, fazla yığılma dahi olurmuş. Mâristan hamamının suyu, Mardin'deki diğer

hamamların suyu gibi sarnıç suyu değildir. Yerden kaynar ve tuzludur. Halk arasında bu hamam suyunun bir şifa özelliği olduğu, bilhassa asabiye ve cilt hastalıkları için yararlı olduğu inancı vardır. Mardinlilerin bu hamamda senede bir defa yıkanması geleneği, 1960'lı yıllara kadar sürmüştür. Bîmâristanın da bu hamamın yanında bina edilmiş olması, hastaların bu hamam suyundan istifade etmeleri düşüncesine dayandığı anlaşılmaktadır. Buraya Mâristan Hamamı denmesinin sebebi de bîmâristana yakınlığındandır.

Mâristanın kurucusu Eminüddin'in vefat tarihi bilinmiyor fakat vefatının 1108-1122 tarihleri arasına olduğu tahmin edilmektedir, kardeşi Necmeddin'in bu binayı hükümdarlığı esnasında tamamlamış olmasından anlaşılmaktadır. Bu binanın bulunduğu mahalle günümüzde de Emineddin adını taşımaktadır.

1526 yılında Bimaristan'ın evkafı yanındaki hamam, şehirde 7 dükkân, iki bahçe ve "şu anda sürüye sınırında bulunan Amüde köyünün rub"u (çeyrek) hububat hisesinden müteşekkildi. Varidatı aynı tarihte 15,971 akça,1540 yılında 17 bin ,035 akça,1564 yılında 18 bin ,905 akça idi.1540 tarihinde Mardin'de Babül'l-Hammara mahallesinde oturan Vehib b.Hekim adlı bir zat, bu darüşşifada,çalışan ve günde 5 akça geliri olan bir hekim olduğu kayıt altına alınmıştır.¹¹

Bu dönemde Süryanilerin Artuklularla İlişkileri

¹¹ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.116

Kırklar Kilisesi'nin Abunası Hori Ekiskopos Gabriyel Akyüz Mardin, Diyarbakır ve Hasankeyf'te arapların egemenliğine son veren Artukoğullarıyla da Süryaniler arasında (birkaç vukuatın dışında) iyi ilişkiler kurduklarını belirtir. M.S. 1125 yılında Mardin Metropolitliğine yükselen ve 1165'te vefat eden Mor Yuhanon tarafından tam 50 kilise ve manastırın yenilendiği ve yeni kiliseler inşa edildiği Süryanice dili de adı geçen metropolit tarafından ihya edilmiş ve yeniden canlandırılmıştır¹². Kılıç hakkı olarak alınan ve Süryani tabilere verilen, **Deyrulzafaran Manastırı**, Mardin'in 4 kilometre doğusunda, Mardin Ovasına hakim bir noktadadır. Üç kattan oluşan Manastır 5'inci yüzyıldan başlayarak farklı zamanlarda yapılan eklentilerle bugünkü haline 18'inci yüzyılda kavuşmuştur. Manastır, **MÖ Güneş Tapınağı**, daha sonra da **Romalılar** tarafından kale olarak kullanılan bir yapı topluluğu üzerine inşa edildi. Romalılar bölgeden çekilince **Aziz Şleymun** bazı azizlerin kemiklerini buraya getirterek kaleyi manastıra çevirdi. Bu nedenle Manastır, önceleri **Mor Şleymun Manastırı** olarak biliniyordu. **Mardin ve Kefertüth Metropoliti Aziz Hananyo**'nun 793 yılından başlayarak büyük bir tadilat yapmasından sonra Manastır onun adıyla, **Mor Hananyo Manastırı** olarak bilindi. 15. yüzyıldan sonra da Manastır'ın etrafında yetişen **zafaran (safran)** bitkisinden dolayı Manastır, **Deyrulzafaran (Safran Manastırı)** adı ile anılmaya başlandı.

Yukarda yazılı tarihi gerçekler gösteriyor ki Mardin de günümüze kadar gelen hoş görü ve birlikte yaşama ahengi Türklerin eseri olduğunun en büyük kanıtıdır.

¹² Tüm Yönleriyle Süryaniler Kırklar Kilisesi'nin Abunası Hori Ekiskopos Gabriyel Akyüz ISBN:975-8233-13,0 S.436